

Makó Lajos, az elfeledett színigazgató

Makó Lajost¹ elsősorban a nagy árvíz után, 1883-ban felépített Szegedi Városi Színház igazgatójaként könyvelte el a magyar színháztörténet. Pedig művészeti tevékenysége több figyelmet érdemelne. „Nem haboztunk megírni, hogy Makó kiváló tehetség, kit a Nemzeti vagy Népszínházban is díszes hely illet meg” – írta Mikszáth Kálmán.² „Makó pontos és nagyon lelkiismeretes igazgató, társulatának valóságos apja, szeretik is mindannyian” – jegyezte fel naplójában Blaha Lujza.³ Juhász Gyula így emlékezett rá: „Makó Lajos ideális színházvezető volt a szó goethei értelmében. [...] Praktikus idealista. Értette a dolgát mindkét irányban: az üzlet és a művészet tekintetében egyaránt. De a magyar művelődés ügyét tekintette elsősorban, neki templom volt a színház és a szentáldozás az előadás.”⁴

Ki volt ez a ma már szinte elfeledett színházteremtő?

A debreceni Piac utca elején, nem messze onnan, ahol a Nagytemplom tövével a Piac-térbe – ma Kossuth tér – torkollott, az 1850-es években egy takaros ház állt, utcai frontján vaskereskedéssel. Tulajdonosa a köztiszteletben álló Makó István városi képviselő, kereskedőtestületi tag, aki nemesi címmel is dicsekedhetett.⁵ Ötgyermekes családjának első fiúgyermeké volt az 1854. október 8-án született Makó Lajos. Édesanyja Szikszay Júlia, a neves debreceni Szikszay dinasztia leánya.

A Szikszayak nemcsak a Makó családdal, hanem a kitűnő író, Szabó Magda édesanyjának családjával, a Jablonczayakkal is baráti, majd rokoni kapcsolatot ápoltak. Az író nagyapjának, Jablonczay Kálmánnak legjobb barátja Szikszay Gyula volt, Makó édesanyjának unokaöccse. Jablonczay Kálmán naplójában a Hármasszövetség nevű baráti köréről írva önmagát Hektor grófnak nevezte, míg Szikszayt Herczeg Henriként említette meg.⁶ Makó Lajos húga, Ilka is helyet kapott a naplóban mint Jablonczay Kálmán egyik ifjúkori szerelme.⁷ A Makó és Jablonczay családot az eladósodás mocsarából rend-

szerint Szikszay Gyula húzta ki, aki végül be is házasodott a Jablonczay családba. Feleségül vette Margitot – Szabó Magda nagynénjét –, és debreceni uszodáját feleségéről elnevezte Margit fürdőnek.⁸

Az 1877-ben megkötött Hármasszövetség harmadik tagja azonban nem Makó Lajos volt. Ő akkor már Kecskeméten, Némethy György társulatában operettbuffó. Az eredetileg ügyvédnek szánt fiatalember pályamódosításának körülményeit fia, Makó Zoltán így mesélte el. „Kedvesapám iskoláinak elvégzése után – mire katonaidejét letöltve tartalékos hadnagyként leszerelt – megérett benne az elhatározás: élethivatásul a színi pályát választja. A család ellenezte a döntését, s mivel őt semmi sem tántorította el tervétől, szülei és leánytestvérei kitagadták. Egyedül öccse – aki temesvári állomásfőnökként halt meg – tartotta vele a kapcsolat. A színi pályát népszínházi kardaloslként kezdte.”⁹

Csakhogy Makó jegyzeteiből tudjuk, hogy katonaideje után először az 1865-től már működő Színészeti Tanodába kérte felvételét. Mivel az akkor még szükséges atyai beleegyezés hiányában a tanoda igazgatója, Festetics gróf a kérést elutasította, nem volt más választása, kóristának szerződött. Ám egy év sem kellett hozzá, hogy belássa, színészi feladatok híján nem sok esélye lesz elszakítani a szakmát. Ezért úgy döntött, hogy vidéki társulatokhoz szerződik, és végigjárja a színészethez vezető rögös, de megkerülhetetlen utat.¹⁰

1877 őszén, Kecskeméten már színészként tette meg az út első lépéseit. Azután Kolozsvár, majd Szeged színpadjai következtek. Megismerte a siker csalfaságát, a bukás keserűségét, s rádöbben választott hivatása korlátaira. „A színművész nem éli túl másvilágba lépte percét – írta jegyzeteiben –, csak a nézőkben hagy maga után mindinkább eltűnő nyomokat. Az író, zeneköltő, szobrász, ha ellene hamis kritika támad, rámutat maradandó művére, s a késői nemzedék elé viszi ügyét. [...] Nem így a színész,

¹ Makó Lajosról bővebben lásd SÁNDOR János: *Az elfeledett színigazgató*. Szeged, Somogyi Károly Városi és Megyei Könyvtár, 1995

² *Szegedi Napló*, 1880. január 3. (2. sz.)

³ BLAHA Lujza *naplója*. Szerk. CSILLAG Ilona, Bp., Gondolat, 1987, 298.

⁴ *Délmagyarország*, 1928. november 11. (248. sz.)

⁵ Bihar vármegye nagyváradai levéltára szerint a címet a Szinyér-Váralyai 1768. júl. 13-i közgyűlés adományozta.

⁶ SZABÓ Magda: *Régimódi történet*. Bp., Szépirodalmi, 1977, 66.

⁷ Uo., 83.

⁸ Jablonczay Kálmán gyászjelentése. Szabó Magda így írt idézett művében Szikszay Gyuláról: „...dűsgazdag volt, [...] s furcsa módon három elemhez kötődött valamiképpen: földhöz, tűzhöz, vízhez. Nagy földbirtoka volt, élete végén elfogadta a tüzoltóparancsnoki megbízást, és övé volt a híres debreceni uszoda, a feleségéről elnevezett Margit fürdő.” Uo., 191.

⁹ A kilencvenéves Makó Zoltán gépészmérnökkel való beszélgetést 1989-ben, Bajor Gizi szegedi patrónusa címmel a *Csongrád Megyei Hírlap* közölte. *Csongrád Megyei Hírlap*, 1989. június 3. (129. sz.), 5.

¹⁰ Makó Lajos jegyzetei alapján. A jegyzetek a Magyar Színházi Intézet tulajdonában vannak.

neki művét minden alkalommal meg kell teremtenie. A pillanat határára van szorítva.”¹¹ Ő pedig maradandót akart alkotni. Széles látóköre, sokrétű műveltsége, négy nyelv – köztük francia és német – ismerete, valamint jó kapcsolatteremtő képessége ehhez biztos alapul szolgált. A húszas évei végén járó fiatalember megfogalmazta magának sajátos, idealista színészetikáját is. „Mint magánember és mint színész légy mindig őszinte, egészen a büszkeségig becsületes, bízzál a tehetségedben s szellemedben, [...] ne légy alattomos, kétszínű s intrikus, hanem szállj nyíltan szembe az akadályokkal, s tehetségeddel homályosítsd ellenségeidet.”¹² „Büszkeségig becsületességét” jellemezte, hogy később, igazgatóként primadonnája szerződtesítésért kardpárbajt vívott. Így ragadt rá a szakmában „az igazgató, aki karddal szerzett primadonnát” elnevezés. Párbaja nyomát haláláig viselte arcán.

Az alakításairól írt kritikák többsége azt sugallja, hogy Makó ösztönös színész volt. Születésétől fogva rendelkezett a színészethez szükséges képességekkel. Makó – aki a Népszínházban megismert Molnár Györgyöt tekintette példaképének – rádöbent arra, hogy az ösztönösség csak kiegészítheti, de nem helyettesíti a szakmai felkészültséget, és a képesség cél nélkül semmit sem ér. Elbizonytalanodott. A színpadon töltött nyolc év után úgy érezte – és a kritikák is erre utáltak –, színészte lassan zsákutcába jutott. Talmi, sikerhajhász komédiázássá vált. Meg kell újulnia! És a sors a segítségére sietett. Tisza Lajos – az árvíz utáni Szeged újjáépítésének kormánybiztosa – hozzásegítette kedvelt színésztét egy párizsi tanulmányúthoz.

1883 áprilisában indult két hónapos párizsi útjára, amely később döntő szerepet játszott szakmai életében.¹³ A francia fővárosban a szegedi Reök Iván – Munkácsy Mihály unokaöccse – ajánlólevele ajtót nyitott neki a festőóriáshoz és baráti köréhez. Párizsban élő magyar festők (Vágó Pál, Mészöly Géza) és Szeged szülőtte, Kelemen Béla, Kelemen László unokája a Grand Café művészeti vitáira vitték el őt. Kora képzőművészeti irányzataival a májusban megnyílt Salon kiállításán ismerkedett. Párizsi tartózkodása alatt harminc színházi előadást látott, amelyekről jegyzeteket készített, és díszleteik alaprajzát is leiskiccelte. „Megragadott – jegyezte fel naplójában – a színészek kifinomult játéka, az árnyalt jellemábrázolás” és az, hogy „a kórus föladatát a legnagyobb precizitással oldja meg”. Sarah Bernhardt lenyűgöző játékát csak a Théâtre de la Porte-Saint Martin nézőteréről csodálta, de Coquellinnel, a realista színjátszás mesterével többször személyesen is találkozott. Hamar felmérte, hogy az otthoni,

német mintájú, lefúrt lábú, patetikus iskola milyen nevetésségesen elmaradt a realista színjátszás mögött. Rádöbent arra, hogy a próbák hiánya – mint azt Molnár György már évek óta hangoztatta – mennyire hátráltatja a színészek fejlődését és a jó, ahogy akkor mondták, „összevágó” előadások megszületését. Felismerte a rendező felelősségét az előadások talmi vagy művészi létrejöttében. Párizsi tapasztalatai megerősítették benne a meggyőződést, hogy erős kezű, igényes művészeti vezetés nélkül nem jöhet létre jó színház. Szükség van határozott, európai igényű művészeti vezetőkre, mert hiányuk a magyar színjátszás megújulásának legnagyobb akadálya.

Ez az út és ezek a felismerések megváltoztatták egész pályájának további irányát. Megérlelték benne az elhatározást, hogy ne csak színészként, hanem színházvezetőként is szolgálja a magyar teátrum ügyét. Hazaérte után minden cselekedete ezt a meglelt célt szolgálta. Legelőször társadalmi helyzetét szilárdította meg. Meggyőződött családja nem használta, de meglévő nemesi rangjáról, majd Tisza Lajos ajánlásával a Ludovikán tisztizást tett, és ezzel ő lett az ország első tisztizást nyert vidéki színésze. Így, bár „csak” színész volt, szalonképessé vált a polgári, sőt a magasabb társadalmi körökben is. Színházvezetői próbatételére sem kellett sokáig várnia.

1884 májusában, Blaha Lujza ösztönzésére a Budai Várszínházba, Feleky Miklós társulatához szerződött. A nagyrészt német ajkú budai polgárok körében a magyar színház nem aratott nagy sikert. De nem aratott sikert Makó új, szokatlan, realista játéktípusa sem. „Makó, a Magyar Coquelin! Egy toprongyos Makó, akinek Debrecen a Jeruzsáleme!” – gúnyolódott a *Borsszem Jankó*.¹⁴ Ám míg a társulat egyre nagyobb iramban rohant a bukás felé, Makó alakításai egyre elfogadottabbak, sőt sikeresebbek lettek. S amikor az ajánlatára és fordításában színre került francia darab, *A kismadárkák* sikere megállította a teátrum mélyrepülését, népszerűsége még inkább megnőtt. Júliusra Feleky megunta a bukással való viaskodást, és elhagyta a társulatot. Az új igazgató kinevezéséig a tagok konzorciumot alakítottak, elnöknek Makó Lajost választották, aki deficit és adósság nélkül elkormányozta a társulatot a szezon végéig. Joggal írta a *Budapesti Hírlap*: „dicséret illeti a cserben hagyott társulatot és derék igazgatóját, Makó urat, hogy nem csak fenn tudta tartani; de ki is vágta magát a hínárból”.¹⁵ Bár Makó bizonyította rátermettségét, a Budai Színügyi Bizottság mégsem bízta meg igazgatással, ezért Kolozsvárra, majd a Pozsony-temesvári színtársulathoz írt alá színészi szerződést.

¹¹ Uo.

¹² Uo.

¹³ Az útról bővebben *Szegedi Híradó*, 1883. április 15., 20., 25.; május 1., 6., 13., 20., 31.; *Aradi Közlöny*, 1887. február 9. Makó Lajos tollából

megjelent cikkei; valamint Makó Lajosnak a Somogyi Károly Városi és Megyei Könyvtár tulajdonában lévő, kézírásos *Párizsi naplója*.

¹⁴ *Borsszem Jankó*, 1884. november 2. (44. sz.)

¹⁵ *Budapesti Hírlap*, 1885. szeptember 17. (254. sz.)

A sors három év múlva ismét alkalmat adott vezetői képessége bizonyítására. A Pozsony-temesvári társulat fáradhatatlan, ám rosszul gazdálkodó igazgatója, Mosonyi Károly 1887 tavaszán, pozsonyi állomásukon csődöt jelentett. A városban rekedt, gázi nélküli művészek ezúttal is konzorciummá alakultak, egyúttal felhatalmazást írtak alá, amelyben kijelentették: „Makó Lajos urat konzorciumi igazgatóvá választván, felhatalmazzuk, hogy bennünket belátása szerint képviseljen.”¹⁶ A felhatalmazást a lemondott igazgató is aláírta, majd hátrahagyva teljes ruha- és könyvtárát, nyomtalanul eltűnt.

A szabad kezet kapott Makó először a zilált pénzügyeket rendezte – ebben apjától örökölt üzleti érzéke segítette –, majd a művészeti működésre fordította figyelmét. Kibérelte a Budai Színkört, könnyű, nyári repertoárt állított össze, és a jól válogatott darabok precíz, fegyelmezett előadásai anyagi nyereséget hozva növelték Makó tekintélyét a gazdátlan társulat és az éberrel figyelő szakma előtt. A konszolidálódott helyzetet látva a bukott direktor váratlanul előkerült, visszavette igazgatói székét, rendtremtő megmentője pedig a Népszínházhoz távozott – színészeknek.

Makó immár másodszor is igazolta: készen áll a színházvezetésre. Tehetsége, műveltsége, biztos társadalmi helyzete, szakmai felkészültsége és a színházi berkekben való tekintélye megvolt hozzá. Már csak egy hiányzott – a biztosítékul leteendő pénz. És a szerencse ahhoz is hozzásegítette. A Népszínház igazgatója, Evva Lajos bemutatta őt barátjának és mecénásának, Piufszich Lajos¹⁷ „váci nábobnak”, akinek anyagi támogatása, valamint az Evvától kölcsönbe kapott ötezer forint értékű kötvény lehetővé tette, hogy Makó 1889-ben megpályázza és el is nyerje a Szegedi Városi Színház bérletét.

Harmincöt éves korára az ország egyik legnagyobb vidéki színházának bérlő igazgatója lett. Személyében olyan új vezetői típus jelent meg a vidéki színházak élén, aki szakított azzal az álbohém babonával, hogy a színházvezetéshez elég az extravagancia, az ösztönösség és a nagyhangú, megalapozatlan magabiztosság. „A becsvágy erkölcsiségével s az eszközök tisztaságával működni: ez a célom” – írta jegyzetfüzetébe.

Ekkorra rendeződni látszott vidéki színházaink szociális és társadalmi helyzete. A színész már nem a társadalom perifériáján bebocsátásra váró ember, hanem többé-kevésbé elfogadott művész. Az igazgatói engedélyek kiadását feltételekhez kötötték, kialakultak a színikerületek, és

a szerveződő színházi szakma megalkotta működésének belső szabályait. Ennek a megváltozott és folyamatosan változó kornak volt egyik legjobb rendezője a színházat misszióknak tekintő Makó Lajos. Nem vágyott fővárosi igazgatói székre. A nehezebb utat választotta. Vidéken akart Thália prófétája lenni. Bérlő-igazgatóként a vidék legnagyobb kőszínházaiból (Szeged, Temesvár, Debrecen) ottléte alatt száműzte a patetikus színjátszást, megtörte a német színdarabok, átdolgozások egyeduralmát, és megismertette nézőit a kor francia színpadi irodalmával. Elfogadtatta a realista színjátszást, és meghonosította a társalgási játéktípust. A klasszikus darabok mellett a kortárs magyar drámaírók (Fényes Samu, Gárdonyi Géza, Herczeg Ferenc) és más korabeli európai szerzők művei (Ibsen, Rostand, Sardou, Hugo, Gogol) szintén megjelentek színpadjain. A francia színműveket maga fordította. Hiit a népszínház tudatformáló erejében. Ezért műsorában az operett kárára növelte a prózai darabok számát, és kevesebb népszínművet adott, hogy helyet teremtsen a rendszeres operajátszásnak, amelyhez tanult énekeseket és zenekart is szerződtetett. Saját képzéséről sem feledkezett meg. Egész pályája alatt figyelemmel kísérte az európai színházművészetet. Haláláig látogatta Bécs, München, Párizs és Bayreuth színházait.

Gondosan kidolgozott előadásait a vidéki négy-öt próbás gyakorlattól eltérően kétheti próbával állította színre, és minden előadáson ellenőrizte. Megkövetelte ezt rendezőitől is. Igyekezett több évadon át együtt tartani társulatát, mert tudta, hogy csak így lehet egységes játéktípust kialakítani. Ezért anyagi kockázatot is vállalt: fix összegű szerződéseket kötött színészeivel. Ennek köszönhetően olyan művészek kerültek ki a keze alól, mint Pethes Imre, Csontos Gyula, Mészáros Giza, Molnár László, Réthy Laura, Környei Béla és Palágyi Lajos. Minden áldozatra készen állt, ha a magyar színművészet ügyéről volt szó. Vállalta, hogy a nagyjából német ajkú Temesváron megtartja az első teljes magyar évadot. Nem bukott bele. „Makó igazgatása a magyar színészet nagy sikere, mely a nem magyar lakosság soraiból is híveket toborzott magának, ami bizonyossága annak – állt a miniszteri elismerésében –, hogy a jó előadások a magyar kultúra terjesztésének egyik erős fegyverei.”¹⁸ Húsz év színházvezetői munkájának, sikere és bukások tapasztalatainak eredménye a makói színházmodell, amelynek továbbfejlesztését és kiteljesedését megalkotója 1908. november 12-i halála akadályozta meg.

¹⁶ Az eredeti okmány a szegedi Somogyi Károly Városi és Megyei Könyvtár tulajdonában van.

¹⁷ Piufszich Lajos (1845–1891), a Pesti Hazai Első Takarékpénztár főpénztárosa. Sikkasztás miatt öngyilkossággal vetett véget életének. Bővebben lásd *Váci Polgár*, 2009. június 9.

¹⁸ Belügyminiszteri elismerésének szövegét a *Szegedi Napló*, 1901. augusztus 22-i száma közölte.